

EDİTÖR VE DANIŞMANIN YANLILIĞI

Mustafa İNAN

Bilimsel dergilerdeki danışmanlık sistemi 1800'lü yılların sonundan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. O döneme kadar editörler kendilerine gönderilen bütün yazıları ve kongre bildirimlerini yayınlamak zorunda hissetmişler, ancak zaman içinde üretilen makale sayısının ve çeşitliliğinin giderek artmasıyla danışmanlık sistemi önemli bir ihtiyaç haline almıştır. Özellikle mesleki derneklere ait dergilerde bu sisteme karşı çıkılmış, dernek üyeleri bazı haklarının olduğunu, gönderdikleri yazıların geri çevrilemeyeceğini savunmuşlardır (1). Ancak editörler, dergilerinin sayfalarını sıradan yazılarla doldurmak yerine, yüksek kaliteli ve bilimsel yönü güçlü makaleleri tercih etmeye başlamışlardır. Günümüzde danışmanlık sistemi bilimsel yayıncılığın kilit taşı haline gelmiştir.

Hem yerli hem de yabancı kaynaklar incelendiğinde makalelerin hazırlık aşmasında yazar yanlılığından uzun uzadıya söz edildiği görülmektedir. Öte yandan danışman yanlılığı da çeşitli boyutlarıyla sorgulanmıştır. Oysa editörlerin yanlılıklarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışmaya rastlamak oldukça zordur. Bu durumda akla gelen iki olasılıktan biri editörlerin kusursuz biçimde tarafsız kalabildikleri, diğeri de yanlılık ya da taraf tutma konusunda editör boyutunun göz ardı edildiğidir. Dergilerinde ne tür yazıların yayınlanacağına editörlerin karar verdiği düşünülürse, yukarıda söz edilen iki olasılıktan hangisinin daha akla yatkın olduğu görülebilir. Yazar, danışman ve editör olarak bilimsel yayıncılık dünyasında karşılaşılan bazı olaylar ve özellikle Türkçe kaynak eksikliği, okumakta olduğunuz satırların kaleme alınmasında cesaret verici unsurlar olmuştur. Bu yazının amacı editörlerin ve danışmanların yanlı davranışlarının nedenlerini sorgulamak ve bilimsel kaynaklarda saptanabilmiş çok küçük ipuçlarını okuyucuyla paylaşmaktır. Böylelikle editör, hakem ve okuyucu düzeyinde farkındalığın artacağı umulmakta ve evrensel bilimin tarafsızlık ilkesi bir kez daha gündeme taşınmaktadır.

EDİTÖR YANLILIĞI

Weller'e (2) göre her şeyden önce editörlerin kendi taraflılıklarıyla yüzleşmesi ve bu sorunun farkında olması gerekir. Karar verme aşamasında bu durumun sonucu etkilememesi için özellikle çaba göstermelidirler. Editörler genel olarak aşağıdaki konularda yanlılık davranışı sergiler.

1. Yazarların yazarlara bilgi kısmında verilen kurallara uymamış olmaları
2. Yazının kötü bir dille (İngilizce ya da Türkçe olabilir) kaleme alınmış olması
3. Editörün yazım tarzından hoşlanmamış olması
4. Yazarların konuya yaklaşımını, bakış açısını ya da yargılarını editörün beğenmemiş olması
5. Makalenin negatif sonuç bildirmesi, sıra dışı veriler sunması ya da alışılmadık dışında yorumlar içermesi

Doç. Dr. Mustafa İNAN, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Cerrahisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Balkan Medical Journal Editörü - EDİRNE

6. Yazarlarla editörün politik veya ideolojik görüş ayrılığının/paralelliğinin olması ya da çıkar ilişkisinin bulunması
7. Editörün yazarlar arasında ırk, cinsiyet, din ve milliyet ayrımı yapması
8. Prestijli yazarlardan, kurumlardan ya da gelişmiş ülkelerden gelen yazılar (1-3)

Ülkemizde yayınlanan hem kurumsal hem de dernek dergilerinde en sık karşılaşılan sorun yönetici konumundaki kişi ya da grupların editörü baskı altında tutmasıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse bu konuda kanıta dayalı veri sunmak neredeyse olanaksızdır. Oysa bizler çok iyi biliyoruz ki dernek yöneticileri, kurum amirleri, dergilerin imtiyaz sahipleri ve bazı çıkar grupları editörlere doğrudan ya da dolaylı olarak, kimi yazarların ya da belli makalelerin ayrıcalıklı muamele görmesi için telkinde bulunabilmektedir. Bu nedenle editörlük görevine getirilen bilim insanlarının daha baştan yanlılık konudaki tutumlarını açıklamaları ve baskıya karşı direnecekleri mesajını açıkça vermeleri gerekmektedir. Ayrıca editörler yayın kurulunda bulunan üyelerle bu tür konuları şeffaf, samimi ve kararlı bir şekilde paylaşmalıdır. Baskı ve zorlamalara karşı birlikte hareket edilmesi, daha güçlü bir direnç oluşturacaktır. Öte yandan editörler, yayın kuruluna üye seçiminde dikkatli olmalı, özellikle tarafsızlık ilkesinden ödün verilmeyeceği konusunda fikir birliği sağlanmalıdır. Ancak üzülerek görmekteyiz ki, Türkiye adresli birçok dergide editörlerin seçimi ve bilimsel kurullarının oluşturulması, yayın politikasıyla paralel, belli kıstaslara bağlanmış değildir.

Editör yanlılığının en önemli sebeplerinden biri yazarlarla editör arasında bir çıkar ilişkisinin bulunmasıdır. Kendi çalıştığı bölümde bulunan meslektaşlarının yazılarını yayınlayıp yayınlamadıklarının sorulduğu bir çalışmada, editörlerin %89'u olumlu yanıt vermiştir (1). Buradan da anlaşılacağı gibi editörler tanıdıkları veya yakın ilişki içinde oldukları yazarların makalelerini yayınlamaya daha fazla eğilim gösterebilmektedirler. Farklı bir bakış açısından değerlendirildiğinde, tanımadıkları ya da hoşlanmadıkları kişi, kurum ya da ülkelerden gelen yazıları da reddetme eğiliminde olduklarını düşünebiliriz.

Gözen (4) dergilere gelen makalenin değerlendirilmesi için editör tarafından atanan danışmanların sınırlı ve belirli bir çevreden seçilebildiğini; bazı nedenlerle dar bir hakem grubuyla çalışılabildiğini ileri sürmektedir. Burada ifade edilen bazı nedenler kavramı tam olarak açıklanmasa da editörün sürekli belli bir hakem çevresiyle çalışıyor olması, en azından makalelerin yeteri kadar tarafsız ve etkin bir şekilde değerlendirilmediğini akla getirmektedir. Editör hangi amaçla bu şekilde davranabilir diye düşündüğümüzde, kabul ya da ret cevabının kendi istediği doğrultuda şekillenmesi en basit kazancı olabilir. Bu durumda danışmanlar da ne yazık ki bilerek ve bilmeyerek editör yanlılığı sorununun bir parçası haline gelmektedir. Belli dergiler için sık sık danışmanlık yapan bilim insanlarının "çalışkan, üretken ve kolay iş yaptıkları" için mi yoksa editör yanlılığına ortak oldukları için mi tercih edildiklerini sorgulamalarında fayda olabilir. Gözen'in (4) yazısında kanıta dayalı veriler sunmasa da en azından kendisinin bu tür durumlara şahit olduğu anlaşılmaktadır. Aynı makalede editörlerin danışman taleplerini yerine getirmeden yazıları yayınlanabildiği ve hatta sahte danışman raporları oluşturulabildiği de ileri sürülmektedir (4).

Her yazarın yayın performansını değerlendirmek adına "h faktörü" gibi bir takım değerlendirme ölçütleri oluşturulmuştur. Bazı yazarlar h faktörüne benzer biçimde, en iyi hakemleri belirlemek amacıyla "hakem faktörü" (HF)'nin hesaplanmasını önermektedirler (5). Bu örneklerden yola çıkarak editör performanslarının değerlendirilmesinde de "editör faktörü" gibi ölçütler oluşturulabilir. Bu ölçütler; derginin dizinlendiği veri tabanları, yayınlanan makalelerin aldığı atıflar, danışmanların tercih edilme oranları, makalelerin kabul/ret oranları ve sürelerinden oluşabilir. Editör

tarafılığı sorgulanırken dikkate alınabilecek ölçütlerden biri de makalelerin kabul edilme sürelerinin olağan dışı kısa olup olmadığıdır. Bazı editörler, bazı yazıları yüksek bilimsel değeri olduğu gerekçesiyle danışman kullanarak ya da kullanmaksızın birkaç gün içinde kabul etmiş olabilirler (1). Bu tür makalelerin hakem süreçleri mutlak suretle mercek altına alınmalı, hakemler, yazarlar ve editörlerin çıkar ilişkileri sorgulanmalıdır.

DANIŞMAN YANLILIĞI

Hem Türkçe hem de İngilizce kaynakları incelediğimiz zaman danışman yanlılığı konusunda editör yanlılığındaki makale sayısına göre daha fazla yayına rastlamaktayız. Akan (6) yanlılığı taraf tutma olarak adlandırmakta ve sistematik olarak çalışmanın gidişini belirli bir yöne doğru etkileyecek şekilde yapılan hatalar olarak tanımlamaktadır. Ayrıca hem editörler hem de danışmanlar tarafından sergilenen yanlılığı yayıncılık yanlılığı (*publication bias*) olarak tanımlamaktadır (6). Danışmanların yanlılığıyla ilgili makaleler genel olarak değerlendirildiğinde danışmanların ve editörlerin yanlı davrandığı konuların temelde benzediğini görüyoruz. Ancak danışmanlar çoğu zaman yazarların kimlik ve kurum bilgilerinden haberdar olmadığı için daha çok, negatif ve sıra dışı sonuçlar, yazım tekniği ve çalışma konusu rekabeti gibi parametrelerden olumsuz yönde etkilenmektedirler (5-8). Eğer dergi açık takip sistemi (*open peer review*) kullanmıyorsa, makaleler danışmanlara gönderilmeden önce yazı içeriğinde bulunan kimlik ve kurum bilgilerinin çıkarılması mutlaka sağlanmalıdır. Böylelikle danışmanların daha objektif hareket etmeleri sağlanabilir. Açık danışmanlık sisteminde hakemler de yazarlar da birbirlerini bildikleri ve bu durum ilan edildiği için koşullar eşitlenmiş olmakta, oysa kör danışmanlık sisteminde yazar ya da kurum bilgilerinin makalede bulunması dengeyi yazarların aleyhine olabilecek şekilde danışmanlardan tarafa kaydırmaktadır.

İyi bir danışmanın özellikleri çeşitli kaynaklarda tanımlanmış ve aşağıdaki konularda görüş birliğine varılmıştır (1,9-11).

1. Danışman kendisine gönderilen makaleyi dürüst bir eleştirel bakış açısıyla incelemelidir.
2. Makalenin özünü ve amacını iyi irdelemelidir
3. Duplikasyon, fabrikasyon, sahtekarlık, intihal gibi etik sorunların bir parçası olmamalıdır
4. Kendisini çıkar çatışmalarının dışında tutabilmelidir
5. Makale eğer kendi alanında değilse ve incelemek için yeterince zaman ayıramayacaksa danışmanlık önerisini kabul etmemelidir
6. Eleştirileri yapıcı ve nezaket kuralları içinde olmalıdır
7. Yazıda sunulan bilgi ve sonuçların gizliliği ilkesine saygılı olmalıdır.

Danışmanlar açısından en fazla dikkat edilmesi gereken nokta editörün yanlı tutumuna alet olmamaktır. Bazı editörler bir yazının değerlendirme sürecinde taraflı davranırken danışmanları kullanabilir ya da editör ve danışmanlar sistematik bir biçimde yanlılık sergileyebilirler. Editörün doğrudan kabul edip yayınladığı araştırma makalelerinin ne kadar sorunlu olduğu zaten apaçık ortadadır. Bunun dışında editörün yanıtını önceden bilerek ya da tahmin ederek atadığı danışmanlar meselesi özellikle dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bu durumu ortaya çıkarmak ne yazık ki oldukça zordur. Ancak sık atanan danışmanların ve olağanüstü kısa sürede kabul edilen makalelere danışmanlık yapan kişilerin bıraktığı izlerde bazı ipuçları yakalamak mümkün olabilir.

Danışmanlar da tıpkı editörler gibi zaman zaman yanlı davranmaları konusunda baskı altında kalabilmektedirler. Bu durum özellikle danışmanın kimliği açığı çıktığında daha da kolaylaşır. Yazı değerlendirme sürecinde açık sistemi (*open peer review*) kullanmayan dergilerin editörler kurulu üyeleri gizlilik konusunda taviz vermezlerse kendilerini, arkadaşlarını ve danışmanlarını korumuş olurlar.

Editörlerin bir kısmı bu tür sorunların üstesinden gelmek ve hatta konusunda uzman danışmanları daha etkin kullanmak veya çıkar çatışmalarını en aza indirmek gibi amaçlarla yazarların önerdiği ya da dışladığı danışmanların (*reviewers suggested or excluded by authors*) makale değerlendirme sürecine dahil olması ya da bu süreçten dışlanması gerektiğini savunmaktadır. Aslında birçok araştırmada, editörün önerdiği danışmanlarla yazarların önerdiği danışmanların basılma onayı verme oranları arasında istatistiksel olarak bir fark bulamamışlardır (12). Oysa makalenin son durumunun oluşmasında editörlerin ve editörün seçtiği hakemlerin verdikleri kararların anlamlı düzeyde birbirine benzer olduğu ileri sürülmektedir. Yani bazı yazarlar, editörlerin seçtiği danışmanların daha tarafsız davrandıklarını iddia etmektedirler. Bunun tersini savunan makaleler de bulmak mümkündür (12). Görünen o ki bilim dünyası bu yöntemin iyi mi kötü mü olduğu konusunda henüz bir fikir birliğine varmamıştır. Her şeye rağmen bazı dergiler danışman önerilerini almaya devam etmektedir (12).

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Editörlerin "editör yanlılığı", danışmanların ve editörlerin de "danışman yanlılığı" konusunda eğitilmesi
2. Yanlılık sorununun ve editör, hakem, yazar, okuyucu şikayetlerinin görüşülüp tartışılacağı ortamların oluşturulması
3. Yayın sürecinin tüm aşamalarının şeffaf hale getirilmesi
4. Editör ve danışman yanlılığı konusunu irdeleyen ve daha yüksek kanıt değeri olan çalışmaların yapılması
5. Dergilerin kurumsallaşması adına yönergeler oluşturulması, böylelikle editör, yayın kurulları ve danışman seçiminin standart hale getirilmesi
6. Danışman kılavuzlarının hazırlanması (bu kılavuzları dergiler ya da Amerika Birleşik Devletlerindeki "*Peer Review Bulletin*" örneğinde olduğu gibi yönetim erki ya da ULAKBİM düzenleyebilir)
7. Editör performanslarını değerlendirme ölçütlerinin oluşturulması
8. HF ölçütlerinin belirlenmesi ve etkin bir şekilde kullanılması
9. Açık danışmanlık (*open peer review*) sürecinin yaygınlaştırılması
10. Baskı sonrası danışmanlık (*post-publication peer review*) sisteminin tartışılması
11. Yazarların önerdiği ya da dışladığı danışmanların (*reviewers suggested or excluded by authors*) kullanıldığı süreçlerinin tartışılması
12. İnternet üzerinden yapılacak gerçek zamanlı anonim danışmanlık sisteminin tartışılması
13. Dergilerin işleyiş süreçlerinin bağımsız dış denetmenler ile kontrol edilebilmesinin sağlanması
14. Makalelerin sonuna konuyla ilgili uzman görüşleri (*commentary*) konulması

Sonuç olarak, bilimsel bilginin paylaşılmasında aracı rol oynayan dergilerin tarafsız bir işleyiş sistemi oluşturmaları gerekir. Burada en önemli sorumluluk editörlerin omuzlarındadır. Editörler öncelikle kendilerini her türlü şaibeden arındırmalı, aday makalelere doğru danışmanların atanmasını sağlamalı ve danışman tarafılığını engellemeye gayret etmelidir. Bu noktada editöre en büyük desteği yayın kurulu üyeleri verecektir.

TEŞEKKÜR

Bu yazının hazırlanmasında katkı ve desteklerini esirgemeyen Balkan Medical Journal Baş Editörü Cem Uzun'a ve Editörler Kurulu Üyeleri; Cenk Sayın, Cumhur Kılınçer, Okan Çalıyurt, ve Zafer Koçak'a teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

1. Rosenfeld RM. How to review journal manuscripts. *Otolaryngol Head Neck Surg* 2010;142(4):472-86.
2. Weller, AC, Editorial peer review, its strengths and weakness. Medford, NJ: Information Today, 2001. (ASIS and T Monograph Series). 203-37 pp. SSBN 1-57387-100-1.
3. Garfunkel JM, Ulshen MH, Hamrick HJ, Lawson EE. Effect of institutional prestige on reviewers' recommendations and editorial decisions. *JAMA* 1994;272(2):137-8.
4. Yousefi-Nooraie R, Shakiba B, Mortaz-Hejri S. Country development and manuscript selection bias: a review of published studies. *BMC Med Res Methodol* 2006;1;6:37.
5. Gözen R. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/gozen.pdf>. Erişim tarihi 26.11.2012
6. Hurst JR, Howard EC, Wedzicha JA. Reviewer selection: author or editor knows best? *Thorax* 2005;60(10):799.
7. Akan H. Bilimsel yayınlarda taraf tutma. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum6/akan.pdf>. Erişim tarihi 29.11.2012
8. Kapçı EG. Hakemlik sürecindeki gelişmelerin değerlendirilmesi: Nasıl iyi bir hakem olunur? <http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/kapci.pdf>. Erişim tarihi 26.11.2012
9. Resch KI, Ernst E, Garrow J. A randomized controlled study of reviewer bias against an unconventional therapy. *J R Soc Med* 2000;93(4):164-7.
10. Çiğdem G. Danışmanlık süreci. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum4/page59-65.pdf>
11. Benos D, Kirk KL, Hall JE. How to review a paper. *Adv Physiol Educ* 2003;27(1-4):47-52.
12. Moore JL, Neilson EG, Siegel V. Effect of recommendations from reviewers suggested or excluded by authors. *J Am Soc Nephrol* 2011;22(9):1598-602.